

Богдан Луговой

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФИНАНСОВОЙ СТРУКТУРЫ САМООБЕСПЕЧЕНИЕ ВОЕННЫХ ПОСЕЛЯН КИЕВСКОЙ И ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИЙ

В статье проанализирован процесс формирования и объемы заемного денежного капитала военных поселян и офицерского вспомогательного капитала в Киевской и Подольской губерниях.

Ключевые слова: военные поселения, финансовая структура, самообеспечения, Киевская губерния, Подольская губерния.

Bogdan Lugovyy

HISTORICAL ASPECTS OF FINANCIAL STRUCTURE OF SELF-SUPPLYING OF MILITARY SETTLEMENTS OF KYIV AND PODILLYA TOWNS

The process of formation and siege of borrowed capital of military settlements and the officer's capital are analysed in the article.

Key words: military settlements, financial structure, self Kiev province, Podolsky province.

УДК 94 (477)

Оксана Гомотюк

ОСНОВНІ ВЕКТОРИ НАУКОВИХ СТУДІЙ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ В УМОВАХ ІМПЕРСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ (XIX СТ.)

У статті проаналізовано концептуальні погляди провідних українських вчених, що сприяли науковій систематизації знань про Україну та українців і зробили вагомий внесок в опрацювання його теоретичних і методологічних основ. У цьому контексті простежено роль наукових осередків та інституцій, їхніх друкованих органів.

Ключові слова: наукові засади, наукові центри, наукові товариства, інтегрованість, самобутність.

Ретроспективні дослідження українського етносу дають можливість формувати інтегральну наукову систему інформації про Україну та українців, є надзвичайно важливими для руху, визначення його вектору, позиціонування українства у світі та досягнення взаєморозуміння у власному суспільстві у контексті визначення спільних орієнтирів та пріоритетів. Становлення наукового знання про український етнос перебувало у залежності від комплексу зовнішніх та внутрішніх чинників. Зовнішні аспекти, пов'язані із суспільно-політичною ситуацією, що виступала впливовим чинником для постання відповідних ідеологем і визначала траєкторію руху. Один із провідних німецьких істориків XIX ст. Генріх фон Трайтшке писав: "З тих часів як існує світ, у бурхливі періоди його буття історик завжди називався безпартійним тільки в одному випадку: коли він лежав у могилі" [1, с. 29]. Тому ретроспективний погляд на час становлення українознавства дозволяє говорити про значні політичні зміни, що відбулися з Україною – поступове і тотальне винищення української козацької еліти, нівеляція українських здобутків, ослаблення Речі Посполитої у результаті бойових дій із козаками, що дозволило поділити українські землі між Російською та Австрійською імперіями.

Так, інкорпорація українських земель до Російської та Австрійської імперій супроводжувалася змінами не лише у політичній формі, але й зобов'язувала до змістових змін, а саме у векторі трансформації самосвідомості, ідеологічних настанов, переорієнтації еліти на нові політичні та інтелектуальні осередки. Зокрема, аналізований процес безпосередньо пов'язується із діяльністю археографічних комісій, що мали політичне завдання – пояснення минулого неросійських етносів з позицій "єдиної і неділимої Росії". Нагадаємо, що відродження Києва у другій половині XIX ст. було наслідком політики російського уряду перетворити колишній центр "міст руських" на осередок русифікації українців, поляків, євреїв "Південно-Західного краю".

У теоретичних конструкціях російської історіографії утвердилася думка про єдину "русскую" державу, започатковану у Києві, що неперервно продовжувала своє існування під владою однієї династії, змінюючи місце розташування. Ця схема, започаткована російським істориком

М. Карамзіним, автором "Истории Государства Российского", продовжена В. Ключевським, С. Платоновим, проводила тяглість від розселення слов'ян на східноєвропейській рівнині через Київську державу до другої половини XIII ст., князівства Володимиро-Суздальського, Московського царства, Петербурзької імперії XVII–XIX ст. У такому контексті історія українців та білорусів була лише окремими епізодами у формі Галицько-Волинського князівства, Великого князівства Литовського, декількох сторінок із козаччини. Означений підхід позначився на розвитку української історичної науки, що відповідно впливало на джерелознавчі та історіографічні аспекти доби.

З іншого боку, процес формування наукових знань про український народ у історичних джерелах досить активно відбувався у контексті наукових напрямків європейської історіографії. Очевидно, це є підтвердженням тези про найбільш європеїзований східноєвропейський народ – українців. Розвиток українознавства не міг не відчутти впливу романтичної парадигми в історіографії, коли загальний огляд минулого зміщувався у бік вивчення етнічних, соціальних особливостей кожного народу, об'єднаного єдиним духом. Саме пошук у минулому прихованих структур свідомості, що найбільше проявлялися у мові, звичаях, ритуалах, культурі, релігії спровокував кристалізацію нової історичної свідомості, що вплинула на позиціонування українознавства. Романтична історіографія поставила на перше місце історію власного народу, знаходячи особливі, самобутні риси його соціокультурного та суспільно-політичного життя, що у свою чергу викликало особливу увагу до історичного джерела.

Процес розвитку наукових знань про Україну та українців слід аналізувати у тісному взаємозв'язку з історіографією, джерелознавством, археографією, розвитком українознавства та суспільно-політичною ситуацією загалом. На початку XIX ст. найперше, що необхідно було зробити, це відокремитись від поглядів російської та польської інтелектуальної еліти про минуле, сучасне українського народу. Інше важливе завдання – створення власної парадигми, що відповідала б основним традиціям, тенденціям розвитку національного буття та здобула належний рівень у світовій інтелектуальній думці. Українські прогресивні погляди початку XIX ст., вивчення яких дасть змогу зрозуміти тенденції наступних десятиліть, зазнали значного впливу європейського романтизму, особливо тих його представників, які основний акцент робили на понятті "народ-нація", виступали проти національного гніту. В Україні ці філософські засади продовжували формуватися крізь призму народницьких ідей і виявились у посиленому інтересі до національної самобутності, вітчизняної історії, утвердженні вільної особистості та яскраво простежувалися у середовищі освітянської спільноти та у засобах інформації.

Основні складові німецької класичної філософії мали творче застосування на українському інтелектуальному ґрунті у Харківському університеті, заснованому в 1805 р. з ініціативи відомого українського вченого і громадського діяча В. Каразіна (1773–1842 рр.). Борець за реформу освіти Російської імперії, у своїх працях наголошував на колоніальному становищі України. За цю "провину" навіть про смерть ученого охоронці імперії не спромоглися офіційно згадати [2], бо, як зауважував біограф В. Анастасевич, В. Каразін "...занадто наблизився до полум'я та обпалив собі крила, занадто довірився царському двору..." [3, с. 71–76].

Пропозиція першого ректора цієї найвищої освітньої установи в Україні професора І. Рижського до Імператорської академії наук опублікувати один із літописів Слобідського краю, "...писаний мовою [українською – авт.], яка давніше тут уживалася, а в останні роки сильно змінюється і з великими кроками наближується до великоросійської" [2, с. 238], дала поштовх до українознавчих студій харківських учених. Подвижницька діяльність харківської еліти у напрямку поширення рідної мови, історії, культури, реабілітації власного імені, що розпочалась з початком заснування Харківського університету стимулювала археографічну працю. Слід зауважити, що з огляду на нав'язану російську схему розвитку історичних подій практично до другої половини XIX ст. українськими науковцями більша увага приділялася добі козаччини, ідеалізованій усною народною творчістю.

Згідно з задумом міністра освіти Російської імперії С. Уварова, вищі навчальні заклади мали "виховати" у юнацтва "общий дух русского народа" [2]. Місія виховання польської молоді покладалася на Київський університет. Як зазначав М. Грушевський, "...на сих офіційних підвалинах ... почали відроджуватися традиції старої української культури, соціальні й політичні змагання, перервані і придавлені, але не викорінені..." [4, с. 30–41]. Першим ректором і першим деканом історико-філологічного факультету цього найвизначнішого наукового осередку України був М. Максимович (1804–1873 рр.). Найбільшою заслугою вченого було те, що він зрозумів важливість моменту, перетворив кафедру російської словесності у кафедру українознавства, ставши на початку єдиним її викладачем, а згодом, за словами М. Драгоманова, "...цельм ученым историко-филологическим учреждением, и вместе с тем – живым народным человеком" [4, с. 30].

Особливістю наукових дискурсів ученого було утвердження їхньої української складової. В українознавчій науці він постав прихильником романтизму і народницького напрямку. Стартовою точкою для наукового українознавства стало видання "Малороссийских песен" у 1827 р., які "були епохою" [4, с. 27]. Значна заслуга М. Максимовича в аргументованій критиці антинаукових теорій "общерусскости", що позбавляла українство права на існування і на давньоруську спадщину й мову. У праці "История древней русской словесности" (1839 р.) здійснено ґрунтовний аналіз джерел київської доби до XIV ст. Хоча М. Максимович був прихильником спільності походження української, російської та білоруської мов, ознака єдності була запорукою того, як вважав учений, що вона є давньою і утворилася не в період середньовіччя і не від змішування російської та польської мов [5, с. 409].

Як засвідчив аналіз археографічних публікацій, серед вузлових тем було походження Давньоруської держави. Її розробка розпочалася дослідженнями "Откуда идет Русская земля, по сказаниям русским" (1837 р.), "О древней епархии Переяславской" (1858 р.) та ін. У статті "Нечто о земле Киевской" М. Максимович звернув увагу на різні періоди національної історії [6, с. 5]. Можна дискутувати з позицій сьогодення щодо хронологічних меж започаткування Київської держави, литовсько-руського періоду, проте вчений виокремив основні віхи, поворотні події, звернув увагу на тяглість, наступність української історії на підставі опрацювання археографічних джерел.

Віддаючи данину долі та значенні козацтва для України та українців, М. Максимович подав віршований переклад "Слова о полку Ігоревім" новою українською і російською мовами. Захист давності і самостійності української мови спонукав ученого до глибоких студій. Так, значна заслуга М. Максимовича у започаткуванні наукових підходів в українській археографії. Він був видавцем "Повісті минулих літ", "Руської правди", багатьох інших унікальних пам'яток. Значну роль у справі розвитку археографічних досліджень відіграв альманах "Киевлянин" (1840–1841 рр.), завданням якого, за твердженням науковця, було дослідження історії Києва, Південної Русі – Київської та Галицької [7, с. 97].

Важливим для українознавства є те, що вперше українське буття почали досліджувати як окреме, як таке, що має право на самостійність, а М. Максимович, базуючись на реальних можливостях, "влучав у питання найбільш актуальні" [4, с. 36], прокладаючи шлях до їхнього майбутнього наукового вирішення. Зауважимо, що у середині та другій половині XIX ст. тематика досліджень проблем етногенезу українського народу, самобутності й окремішності його буття значно розширилася, спровокована до певної міри появою версії М. Погодіна про етнодемографічні наслідки для Середнього Подніпров'я ординського завоювання Київської Русі – зникнення корінного руського населення, одна частина якого перебіта кочівниками, інша рятувалася втечею до Польщі, інша емігрувала у Північно-Східну Русь.

Згідно з цією теорією, населення Подніпров'я у наступних століттях сформовано внаслідок змішування утікачів у західноруські та польські землі з половцями, печенігами та ін. Саме М. Максимович переконливо аргументував хибність поданих думок. У серії листів до М. Погодіна "Про уявне запустіння України і Батиєве нашествя і заселення її новоприйшлим народом" (1857 р.), "Про десять міст і деякі села давньої України" (1854 р.), "До історії малоросійської мови" (1856 р.) та ін. українознавцем аргументовано доведено повну безпідставність теорії запустіння України у XIII ст. "Народ український, так само як волинський і галицький, зменшувався сотнями і тисячами від боїв з татарами, від їхнього хижацького полону; однак народонаселення України, рівно ж Волині і Галича, все ж існувало по-давньому, як існує досі в давніх містах і селах, примножуючись і новопоселеними" [8, с. 3].

Слід підкреслити, що археографічні матеріали того часу, що проливали світло на існування українського етносу, вирішували важливі проблеми не лише у контексті доказовості неперервності і тяглості життя на рідній землі, але й робили наголос на самобутності українського народу, його мови. У цьому напрямку показовою є діяльність і М. Костомарова, видатного діяча вітчизняної, російської та європейської науки, у творчому доробку якого близько 300 наукових, публіцистичних і літературних розвідок. Вчений був фундатором народницької течії в українській науковій думці XIX ст., недаремно ж в російській історіографії його оцінено родоначальником "українського буржуазного націоналізму" [9, с. 77].

Перші творчі спроби зроблено у галузі літератури, а істориком заявив себе у 40-х рр. XIX ст. працями "Перші війни малоросійських козаків з поляками" і "Русько-польські вельможі", у яких зроблено спробу обґрунтувати права українського народу на автономне життя. У 1847 р., будучи вже обраним ад'юнктом-професором кафедри російської історії Київського університету, вчений видав книгою уривки лекцій за назвою "Слов'янська історія", що стала легальним маніфестом кирило-мефодіївців [10, с. 126]. Характерно, що основна увага зосереджувалась не на історії держави, а народу. У своїй "Автобіографії" вчений пояснює це тим, що "...державою була більш випадковим

наслідком завоювань, аніж необхідним вислідом географічних та етнографічних особливостей народного життя" [11, с. 474].

Учений був автором "Книги буття українського народу", у якій визначив "...федеративный строй как самое счастливое течение общественной жизни славянских наций". Майбутнє України дослідник убачав у тому, що вона буде "непідлеглою Річчі Посполитій" [12, с. 57]. Важливим було те, що кирило-мефодіївці першими почали стверджувати, що українська культура заслуговує на підтримку і власний розвиток, а не є частиною загальноросійської [13, 187]. Проблема самобутності українства розв'язується шляхом аналізу специфічних рис українства, наприклад, присутність у його історії вільного козацтва (що підтверджує загальну думку про те, що лєвова частка студій, публікацій документів до кінця XIX ст. приділялася козацькій добі – автор), яке примножується, що веде до того, що Україна "...не мала б ... над собою ні царя, ні пана, опріч Бога єдиного, і дивлячись на Україну, так би зробилось і в Польщі, а там і у других слов'янських краях" [12, с. 50].

Політичні переконання не завжди мали сприятливий ґрунт для реалізації, але заняття науковою працею частково компенсували цю прогалину. У 1859 р. на запрошення Петербурзького університету М. Костомаров "зайняв" кафедру російської історії. Петербурзький період у часі збігся із перетворенням російської столиці на центр українського культурного і громадського життя, у якому зібралася вся українська еліта. Її громадським осередком була редакція журналу "Основа", у якому друкували матеріали з історії, історіографії, етнографії України, археографії, художню літературу. Одне з центральних місць у розвитку українофільського петербурзького руху 60-х років XIX ст. посідав М. Костомаров, який "...зворушив думки про народоправство, про союзність (федералізм), про мужицтво (чернь)" [14]. Важливими публікаціями вченого цього періоду були "О федеративном начале Древней Руси", "Две русские народности", "Черты южнорусской истории", які збагачували українознавство науково обґрунтованими твердженнями про самостійність історичного курсу українського народу, його самобутній та окремішній шлях розвитку у світовій історії. Праця дослідника "Две русские народности" залишалася, за оцінкою М. Грушевського, Євангелією українського націоналізму [15, с. 84], започатковуючи студії над українською національною вдачею.

Незважаючи на імперсько-шовіністичні замахы російського уряду про заборону українського слова, за редакцією М. Костомарова упродовж 1863–1864 рр. видруковано 12 томів "Актів Южной и Западной России", у яких уперше опубліковано значну кількість джерельного матеріалу з українознавства. Археографічна праця спонукала до глибоких роздумів. Так, у "Чертах южнорусской истории" М. Костомаров розпочав історичний дискурс з антів, аналізу устрою полян, волинян, древлян, процесів державотворення у Київській Русі, яку науковець вважав історією українського народу. Учений відобразив окремі аспекти з історії Галицько-Волинського князівства [16, с. 8–108]. Подіям періоду середньовічної історії приділив увагу автор при написанні історичних портретів князів і праведника Теодозія Печерського [17]. У контексті аналізу історичної ролі постаті князя К.Острозького структуровано подано історію Литовсько-Руської держави, зроблено наголос на етапі початку XIV ст. – 1385 р., коли її можна вважати українською [18, с. 160–193]. Заслужують на увагу методи наукового дослідження. Як зауважував М. Костомаров, справжня любов історика до своєї Вітчизни може виявлятися лише у строгій повазі до правди [19, с. 591].

З точки зору об'єктивності підходив науковець до змалювання політичних портретів визначних особистостей української історії, важливих подій буття українського народу з метою написати повну історію України. І хоча М. Костомаров вважав центральним компонентом українознавства історію, проте висловлював методологічні міркування щодо взаємодії його окремих складових. Учений наголошував, що етнограф має бути сучасним істориком, а історик у своїх студіях повинен викладати стару етнографію [20, с. 353].

Фундаментальні студії з української мови започатковано О. Потебнею, який наголошував на тому, що різні мови – це різні способи мислення, засуджував двомовне виховання дітей, що утруднювало досягнення цілісності світоспоглядання, заважає науковій абстракції [21], будь-які зміни мови створюють цілком нові комбінації уявлень і думок [22, арк. 214 зв]. Учений уперше ввів у науковий обіг термін "денаціоналізація", застерігав від небезпеки втрати рідної мови взагалі і українців зокрема. Денаціоналізація, на думку науковця, була шкідливою не лише для тих, кого денаціоналізують, а й самих денаціоналізаторів та культури взагалі. "Народність, що поглинається іншою, вносить у цю останню ростки розкладу, які ... справляють політичні наслідки тим швидше, чим численнішою і морально дужою та своєрідною є знищувана народність, і навпаки" [23]. Проте багато ідей мислителя не сприймали у тогочасному позитивістському науковому середовищі, його концепції стали зрозумілішими в XX ст., а більшість із суджень є актуальними й донині. М. Грушевський вважав О. Потебню глибоким майстром у діалектології та фонетиці, в символіці і поетиці, незрівняним мислителем у галузі лінгвістичної психології [24]. Зазначимо, що значною

заслугою мовознавця було створення наукової школи, котра формувала вчених, вихованців Харківського університету: Д. Овсянника-Куликовського, М. Сумцова, О. Ветухова, В. Харцієва та ін.

Жорстка урядова регламентація стала перешкодою для впровадження українознавчих курсів і студій у нововідкритому (1865 р.) Новоросійському університеті в Одесі, де не було навіть кафедри історії України. Проте професорському складу вдалось досягти певних результатів. Історичний процес розглядався як частина загальноросійського, але праці науковців університету складають особливу цінність у контексті використання нового археографічного матеріалу, насичені цікавою інформацією про місце слов'янства у християнському світі.

Вузлові питання етногенезу українства, походження мови, особливості національної культури хвилювали українців Галичини. Я. Головацький, перший завідувач кафедри української мови та літератури Львівського вищого навчального закладу – першого класичного університету на українській території, членом громадсько-культурного угруповання "Руська трійця", аналізував проблеми походження мови. У цьому контексті найважливішими були праці: "Розправа о язичі южноруськім (малоруськім) і його наріччях" (1849 р.), у співавторстві "Хрестоматія церковнослов'янська і давньоруська" (1854 р.), 4-томний збірник "Народные песни Галицкой и Угорской Руси" (1878 р.) та ін. [25, с. 99].

У становленні гуманітарних студій брав участь Чернівецький університет, утворений у 1875 р., у якому розпочато навчання у складі теологічного, юридичного, філософського факультетів. Хоча сорок чотири роки основною формою викладання була німецька мова, більшість професорсько-викладацького складу – це німці, вихідці з провідних університетів Австрії та Німеччини, значно меншу кількість становили румуни, євреї, словени, чехи, поляки, українці, але на філософському факультеті поряд із філософією вивчали філологію, історію, науково-природничі дисципліни; історію України викладали німецькою мовою, не виокремлюючи з історії Східної Європи. Окремі спроби опрацювання місцевої історії знаходимо у представника старшого покоління буковинознавців Ф. Ціглауера. Він намагався обґрунтувати право Австрії на Буковину, пропагуючи цивілізаторську місію австрійської монархії на приєднаних землях. Тобто вплив цієї ж великодержавної тенденції спостерігався у західноукраїнських наукових колах, але цінним був багатий фактичний матеріал, що висвітлював історію Буковини.

Українознавчі студії були в полі зору австрійського історика та етнографа Р. Кайндля, який визначив своїм завданням ознайомити Європу з українцями [26], ставши найвідомішим істориком Буковини початку ХХ ст. Мислитель оприлюднив дискурси "Історія міста Чернівці" (1908 р.), тритомну "Історія Буковини" (1888–1893 рр.), "Рутени на Буковині" (1907–1911 рр.). Так, важливі регіональні краєзнавчі дослідження вперше науково аргументували автохтонність населення цього регіону України. Оригінальністю вирізнялася розвідка "Гуцули" (1894 р.), що стала першою працею, у якій проаналізовано походження назви, побут, громадське життя цієї групи українців [27, с. 25]. На рахунку Р. Кайндля і дискурси з історії німецького права у Галичині, що стали "найважливішим здобутком, який дали німці східним краям" [28, арк. 280]. Незважаючи на українознавчий характер праць Р. Кайндля, його попередника Ф. Ціглауера та інших, у їхніх дослідженнях простежуємо ідеалізацію політики Австрії.

Тематика окремішності і самотності українського народу простежується в історіографічних та археографічних дослідженнях випускника Чернівецького університету, українського учено-філолога С. Смаль-Стоцького (1859–1939 рр.), який у 1885 р. очолив кафедру української мови і літератури. З іменем науковця пов'язано становлення та розвиток досліджень у галузі української мови та літератури. Поворотне значення мали праці С. Смаль-Стоцького про походження української мови. Мислитель дійшов висновку, що не було спільної "праруської мови" для українців, росіян і білорусів, це лише штучний витвір російських філологів як переконував автор української граматики. У його доробку міститься також "Історія Буковинської Русі" (1897 р.), у рецензії на яку С. Томашівський, підкреслював, що Буковина випередила Галичину своєю першою "суцільною історією" [29, арк. 110].

Однією з особливостей українознавчої думки як у Східній, так і Західній Україні була причетність літераторів, письменників, художників, композиторів до напрацювань у цій сфері, власне, як і вплив самих українознавців на вироблення пріоритетних ідейних напрямків художньої творчості та громадського життя. Так, П. Куліш закликав берегти пам'ять народу, "дорожити всяким уламком, всяким клапчиком паперу, який носить відбиток минувшини" [30, с. 355]. Обоюбічне взаємозбагачення яскраво репрезентували такі постаті, як Т. Шевченко, П. Куліш, Леся Українка, І. Франко, І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко та ін. Зокрема, на творчість Т. Шевченка значно вплинули поряд із західноєвропейською історіографією такі особистості, як М. Максимович, М. Костомаров, М. Іванішев та ін. Водночас творчість Т. Шевченка мала значний вплив на ідейну

орієнтованість багатьох поколінь українських науковців. Саме його поезія відновила історичну пам'ять, перетворивши її на предмет гордості.

Повертаючись до дослідницької праці в університетських центрах, у яких вивчався етногенез українства, обґрунтовувалася самотність українського народу. Зазначимо, що вдавалося вирішувати означені питання у рамках інших офіційних установ. Так, незважаючи на зволікання офіційної влади, у 1843 р. з метою довести "російськість" Південно-Західного краю шляхом опублікування архівних матеріалів та історичних пам'яток вирішено створити Тимчасову комісію до розбору давніх актів при Київському військовому, Подільському і Волинському генерал-губернаторстві. Комісію урочисто відкрито 8 грудня 1843 р. До роботи у ній залучалися високоосвічені науковці, зокрема, такі відомі вчені та громадські діячі, як В. Домбровський, В. Іванішев, П. Куліш, Т. Шевченко, В. Антонович, М. Грушевський. Вони визначали не лише наукову, а й національну суть археографічної комісії, адже кожен своєю діяльністю сприяв поступу українознавства загалом [31, с. 159–160].

Активну участь у діяльності комісії як збирач та дослідник актових книг, що відображали правові норми тогочасного суспільства та їхню реалізацію, брав В. Домбровський. Цей напрямок продовжив М. Іванішев – дослідник джерел юридичних норм, автор ґрунтовних праць з історії права в Україні. Саме він опрацював проект створення архіву давніх актів у Києві (1852 р.), який заклав основи архівної справи в Україні. Спочатку видання носили назву "Памятников, издаваемых Археологическою временною комиссиею для разбора древних актов". Тут вперше апробовано нові принципи, що згодом стануть звичним явищем у публікаціях другої половини XIX ст.

Джерельному матеріалу передувала дослідницька розвідка автора на основі існуючих досліджень вітчизняних та іноземних вчених. Дослідницька діяльність комісії була своєрідною лабораторією для вчених-українознавців, а колективна праця у ній формувала якісно нове покоління дослідників.

Науковим наставником архіву і головним редактором комісії впродовж 20 років був В. Антонович. "Архив Юго-Западной России", який видавала комісія, крім наявності значного масиву матеріалів, сприяв створенню важливих монографічних досліджень з історії юридичних та економічних відносин, історії церкви та культурного буття. В. Антонович особисто зібрав близько 8000 документів [32, с. 89], започаткував археографічні коментарі до публікації джерел. Публікація документальних матеріалів з різних сфер розвитку українського суспільства слугувала постановці і розробці інтеграційних проблем українознавства, популяризації знань про буття і обряди українців, їх соціально-економічне, культурне та релігійне життя, розкривали багату культурно-історичну спадщину українства з його прагненням до волі, самотності і самореалізації. Хоча перші видання комісії (ініціатива друкування перших томів документального матеріалу належала М. Максимовичу) презентували релігійно-національну тематику українського буття XVI–XVIII ст., соціально-економічне життя українців, розвиток великого землеволодіння на Україні у зазначений час та події національно-визвольної революції, не приділяючи належної уваги давньоісторичним та ранньосередньовічним часам, але стали серйозною науковою школою для українознавців. У цьому інтелектуальному середовищі дедалі ширше утверджувалась думка, що факти – конкретні, стабільні, незмінні, об'єктивні – містяться на поверхні першоджерела [33, с. 6].

Проте їхню достовірність треба підтвердити науковими методами. Обстоюючи цю думку, М. Максимович висловився за критичний підхід до писемних пам'яток та літератури. Як зауважував І. Крип'якевич, "...до своєї праці Максимович приступає як філолог, з філологічними методами едіція, інтерпретація і критика..." [34, 9]. Філологічний підхід до вивчення документів був основною умовою наукового дослідження, оскільки давав змогу "...знати правду, чи його дані вірні і повні" [34, с. 10].

Цікавою для осмислення українського буття у ранньосередньовічний період є сьома частина "Архиву ...", що представляла інформацію про колонізацію Правобережної України до кінця XVII століття. Її три томи вийшли за редакцією М. Володимирського-Буданова. Археографічний матеріал прослідковував об'єктивний стан речей щодо залюдненості української території. Густота населення, географічний розподіл, етнографічний та соціальний склад підтверджували автохтонність українського Правобережжя.

Процес пошуку і публікації документальної спадщини сприяв кристалізації принципів і методів наукового осягнення джерельної інформації, а колективна праця у комісії сформувала якісно нове покоління дослідників. Розшук, огляд, систематизація створених у різний час пам'яток, за різних історичних та політичних обставин потребував солідної теоретичної та методологічної підготовки, розуміння важливості того чи іншого джерела, визначення його автентичності, походження та значення для українознавства. Якщо на першому етапі існування комісії пошук проводився інколи при допомозі чиновників, що не мали досвіду подібної роботи, і критерієм відбору "цінності"

джерела слугувала його політична доцільність і "давність", то наприкінці XIX ст. головну роль у цій справі стали відігравати учені-джерелознавці, проводячи наукову експертизу пам'яток, їх інтерпретацію.

Заслугою комісії у сфері українознавства було виокремлення тих документальних джерел, що відображали насамперед українську історію, створювали можливість правової реконструкції українського історичного процесу. Значно зросла археографічна культура систематизації та публікації джерельного матеріалу, став обов'язковим науковий супровід віднайдених документів, підготовка коментарів і вступних статей до кожної частини тому, кожен із яких будувався за проблемно-хронологічним принципом, мав чітко визначену структуру.

До українознавчих заслуг археографічної комісії слід віднести утвердження нового кола джерел. Це пояснюється тим, що наукове товариство передбачало основну мету – видання не того, що попадеться під руку, а те, що проливало світло на українську історію. Значним збагаченням стало використання актового матеріалу, котрий можна вважати першоджерелом "першої руки". Цей пласт матеріалу слугував найповнішим джерелом із внутрішньої, особливо юридичної, соціальної і економічної сторін українського буття. Комісія опублікувала багато невідомих українських літописів. Зокрема, вирізнялися видання цієї джерельної продукції В. Антоновича, О. Левицького. Нагромадження значної кількості матеріалу, що не стосувався визначеної проблематики "Архива...", зумовило у 1911 р. появу нової форми археографічних публікацій за назвою "Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России". Загалом у першій половині XIX ст. упродовж 17 років побачили світ 7 томів документальних джерел, 4 томи українських козацьких літописів і одна археографічна праця – альбом "Древности" [35, с. 76].

Видавнича діяльність комісії стимулювала археологічні розкопки, сприяла розвитку спеціальних історичних дисциплін: палеографії, генеалогії, картографії, топоніміки. Започаткована та науково організована широкомасштабна публікація джерельної бази з історії і культури України, дала поштовх до створення нових українознавчих осередків. Звичайно, умови діяльності наукових товариств відрізнялися від офіційних, що проявлялося насамперед у можливості доступу до джерельної інформації у відомчих архівах. Але саме товариствам випала відповідальна місія започаткувати науково-академічні основи українознавчих досліджень, вивести їх на рівень синтезу. Наукові підходи у пошуку, опрацювання та публікація джерел, оволодіння новими способами і методами пізнання характеризували діяльність перших наукових товариств, заснуванню яких сприяли переважно науковці передових університетів.

До них слід віднести Історичне товариство Нестора Літописця (ІТНЛ), засноване у Києві 1873 році з ініціативи М. Максимовича. Аналіз видань ІТНЛ засвідчує, що українознавча робота концентрувалась у таких напрямках: археографія, історія, археологія, філологія, культура тощо. Науковці продовжували удосконалювати методику опрацювання археографічного матеріалу – актових книг, договорів, грамот, універсалів, з'ясування походження джерела, достовірність змісту. Так, І. Каманін вказував на необхідності серйозної наукової експертизи джерел з метою виявлення фальсифікатів. В. Іконников опрацьовував питання теорії та методики вивчення і класифікації історичних джерел, дослідження літописів, хронографів, життя святих. Щодо житій святих, то вони вперше починають використовуватись як джерело у монографічних дослідженнях другої половини XIX ст. і у публікаціях ІТНЛ зокрема. [36, с. 92–94] З 1890 року видання документального матеріалу стало одним із принципів українознавчої діяльності товариства. Результати археографічної роботи концентрувались у формі спеціальної рубрики "Матеріали" у кожному збірнику, а також дописувачі до "Чтений" паралельно зі своїми розвідками публікували археографічний додаток. У такий спосіб І. Каманін, М. Довнар-Запольський, О. Левицький, О. Лазаревський та інші відкрили для українознавства значний пласт джерельної спадщини Київської Русі, польсько-литовської доби. Дипломатичні контакти Київської Русі з державами Західної Європи документально репрезентували Ф. Фортинський, А. Воронов. М. Довнар-Запольський досліджував і оприлюднив "Договор ради Великого Княжества Литовского с польским королем Сигизмундом-Августом". Матеріали товариства дозволяють виокремити новизну підходів його членів до трактування етнічності українських земель, оскільки археографічні публікації охоплювали більшу частину території України.

Члени ІТНЛ виявляли дедалі більшу зацікавленість питаннями теорії та методології наукового пізнання, об'єктивного висвітлення подій, переймалися позитивістським розумінням історичного процесу. Тематика повідомлень та розвідок стосувалася усіх найважливіших періодів української історії. Значна увага приділялась питанням походження слов'янства, виникненню назви "Русь", появі міста Києва, ролі норманського чинника в українській історії. В. Пархоменко у своїх дослідженнях "Новий етап у вивченні давньоруської історії", "Питання про княжі династії у давній Русі" обґрунтував причини зародження Давньоруської держави, аналізував соціально-економічний та політичний розвиток слов'ян. Суспільний лад, давньоруське право, історія церкви стало

предметом наукового розгляду інших членів товариства. Дипломатичні контакти Київської Русі вивчали Ф.Фортинський, А. Воронов, Л. Добровольський. І. Каманіну належить значна частина розвідок з історії церкви. О. Левицький досліджував документи з історії церковного життя, зокрема перебігу перемовин та результатів домовленостей, що увійшли в історію як Кревська унія [37, с. 29–44].

Вагома роль у розвитку наукових студій належить Південно-Західному відділу імператорського російського географічного товариства, що розпочало діяльність з 13 лютого 1873 року. Незважаючи на російську "оболонку", цей відділ зібрав навколо себе все, "що було живим і допитливим у тодішньому українському суспільстві, і обіцяв багато чого", – підкреслював М. Грушевський у розвідці "Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви в них основних питань українознавства" [38, с. 33].

Товариство зуміло оприлюднити значний пласт українознавчої інформації, що презентувала духовну культуру, її особливості, охоплюючи усю територію України. Важливим для наукових студій було проведення географічних розвідок і етнографічних експедицій, дослідження етнічних кордонів українців, їх історичної території побутування. Так, за редагуванням П. Чубинського вийшло сім томів досліджень побуту, звичаїв, говірок, вірувань українців. Також опубліковано епохальне видання – два томи "Исторических песен малорусского народа с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова" у 1873–1874 роках, що звернуло увагу вченої європейської спільноти на українство. Поява історичних пісень, упорядкованих М. Драгомановим та В. Антоновичем стала етапною подією у науково-культурному відродженні українців. Відокремлення українства у часі і просторі від найближчих сусідів давало об'єктивні підстави на окремішнє і самостійне існування.

Чимало цінної археографічної інформації подано у матеріалах найстарішого – Одеського товариства історії та старожитностей, заснованого у квітні 1839 року [39, с. 270]. Початок раннього залізного віку на території України, пов'язаний з виникненням найдавніших племінних союзів та рабовласницьких держав, появою писемних відомостей про південну частину українських земель, населену киммерійцями, скіфами, сарматами, греками презентує друкований орган товариства, що почав виходити з 1844 року під назвою "Записки императорского Одесского общества истории и древностей". Прикметно, що члени товариства намагалися охопити своєю дослідницькою діяльністю весь період існування цивілізації на теренах Південної України і Криму. Хоча авторські версії членів товариства окремих проблем українського буття не витримали перевірки часом, перебували під впливом офіційної російської історіографії та безцінним залишився чималий корпус археографічного матеріалу Південної України, введений у науковий обіг, переклади з німецької, латинської, турецької мов.

Акумуляція джерельного матеріалу була позитивною рисою діяльності багатьох осередків, що значну увагу приділяли формуванню власних документальних колекцій та наукових архівів. Документальні зібрання входили до складу бібліотеки товариства (Одеське товариство історії і старожитностей, Історичне товариство Нестора-літописця), або рукописного відділу музею ("древлехранилища"), створеного товариством (церковно-історичні і археологічні товариства, Київське товариство старожитностей і мистецтва), або становили власне науковий архів (Київський відділ воєнно-історичного товариства). Документальні матеріали, зібрані науковими товариствами, були різноманітні за змістом, охоплювали територію України у всіх її етнографічних межах, сприяли комплексному вивченню окремих регіонів, збагатили інформацію про складний і динамічний процес формування українського етносу, його стосунки із зовнішнім світом.

До цього процесу долучилися і губернські вчені архівні комісії (ГВАК). Їх інституційне оформлення російською владою передбачало впорядкування архівної справи на місцях і одночасно дало шанс для дослідження українського етносу. Губернські вчені архівні комісії: Таврійська у Симферополі (1887–1923 рр.), Чернігівська (1896–1919 рр.), Херсонська (1898–1910 рр.), Полтавська (1903–1919 рр.), Катеринославська (1903–1916 рр.), Київська (1914–1916 рр.), Харківська (1915–1916 рр.), Подільський та Волинський відділи Київської ГВАК (1915–1916 рр.) зосереджували свою діяльність на відборі документів для зберігання, створення архівів, пошуку, виявлення, зібрання історичних джерел, відбору для публікації, підготовку до видання та ін. Видавничу діяльність розпочато не в усіх перелічених комісіях, оскільки тільки Катеринославська, Полтавська, Таврійська та Чернігівська мали друковані органи, а інші так і не розпочали видавничої діяльності за відсутності коштів.

Останні десятиріччя XIX ст. свідчили помітні зміни у розвитку археографії, історіографії, українознавства загалом, які пов'язуємо із постаттю В. Антоновича, його школи. Вони полягали у розширенні тематичного поля наукових студій на князівській та литовській часи, що свідчило про інший формат погляду у минуле українського народу. У контексті розвитку теорії та методики

археографії – відпрацьовувалися методики пошуку, відбору, оцінки, описування давніх актів, принципів їх публікацій, вироблялися підходи до понятійно-категоріального апарату археографії.

Заслугою В. Антоновича вважаємо й те, що він зумів згуртувати обдарованих молодих науковців, залучити їх до регіональних досліджень. Зокрема, Д. Багалій і П. Голубовський описували історію Сіверщини, М. Грушевський аналізував історичний розвиток Київської землі з містом Києвом, О. Андріяшев та П. Іванов досліджували Волинь, В. Ляскоронський – історію Переяславщини, О. Грушевський – Турово-Пинське князівство, М. Довнар-Запольський – Кривицьку та Дреговицьку землі, В. Данилевич – Полоцьку землю, Н. Молчановський – Поділля, М. Дашкевич та І. Линниченко – Галичину [40, с. 204].

Це були регіональні монографічні дослідження, однак вони заклали наукові підвалини для синтетичної праці з історії України, без них була б неможлива й наукова схема, створена М. Грушевським. В. Антонович зумів "відвоювати" Правобережну Україну від польських зазіхань. Археографічні публікації, фольклорні, етнографічні, археологічні, історичні студії науковця комплексно збагачували знання про український народ, окреслювали важливі проблеми українознавства, давали відповіді на найбільшій питань українства. Базуючись на дослідженнях М. Костомарова, М. Максимовича, М. Іванішева, В. Антонович започаткував народницький напрям, ставши засновником української національної історіографії.

Варто зазначити, що у становленні В. Антоновича як ученого значну роль відіграв М. Іванішев. Зокрема, його археографічна методика, побудована на комплексному підході, заснована на класичних принципах європейської джерелознавчої практики, була прогресивним явищем того періоду. Діяльність М. Іванішева справила помітний вплив на становлення В. Антоновича як історика-документаліста, одного із творців цієї наукової школи. Від нього В. Антонович перейняв і розвинув на українському ґрунті метод критичного аналізу документальних джерел, специфіку опрацювання актового матеріалу, об'єктивність при аналізі історичних явищ. "З Антоновичевих часів закріплюється в нашій історіографії оця нова традиція документалізму...", – зазначав О. Гермайзе [41, с. 36].

Постійне введення нових архівних матеріалів шляхом пошуку давніх актів у Київському центральному архіві, у рукописному відділі бібліотеки Осолінських у Львові, а також в архівосховищах Кракова, Відня, Риму та інших міст, вдумливе групування фактологічного матеріалу, порівняльний аналіз пам'яток давнини дало результати. Відомий історик Д. Дорошенко у статті "Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення" наголошував на тому, що за В. Антоновича розпочався найбільший розквіт наукової діяльності [42, с. 292].

За участю ученого оприлюднено "Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей" (1874 р.), "Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной России" (1888 р.), "Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси" (1890 р.). Кожну публікацію супроводжував коментар ученого, джерелознавчий аналіз. Уважність до документальної точності, ілюстративної доповненості, текстуальної чіткості, зрозумілості матеріалів історичних джерел дала змогу вченому зробити висновок про корінні зміни в українському суспільстві під впливом Польщі.

Важливим було те, що науковець, на основі студій українсько-польських відносин, зумів спростувати ідею "про культурницьку місію польської аристократії" на Волині, Поділлі та Київщині, що нібито полягала у поширенні західноєвропейської цивілізації й героїчній обороні українських земель від турецько-татарської навали. Власне, культурницька місія зводилась до соціального, національного, релігійного гноблення українців. Слід погодитися з О. Оглоблиним, що В. Антонович був першим науковим істориком Правобережної України, відвоювавши її від Польщі [43, с. 201]. Під впливом В. Антоновича Київ перестав бути польським і хоча не став остаточно українським, судячи з мови, але й не був російським.

З іменем В. Антоновича пов'язаний ще один українознавчий проект – "Київська старовина". Надзвичайно значної уваги у часописі надавалося археографічному супроводу у публікації джерельного матеріалу, який був на належному рівні та відповідав традиціям розвитку історичної науки того часу. До прикладу, публікація М. Литвина "Отрывки о нравах татар, литовцев и московитян" розпочиналася передмовою В. Антоновича із детальним аналізом палеографічних особливостей оригіналу, часу написання, характеристики особи автора, обґрунтуванням принципів передачі тексту. Слід відзначити й наявність науково-довідкового апарату, що презентували підрядкові коментарі із зауваженнями у тексті та поясненнями іменних та географічних ознак дійових осіб та територій.

На сторінках часопису, що безперечно свідчило про загальний рівень розвитку археографії, джерельні публікації займали близько третини загального обсягу і представляли досить широку палітру основних видів актових та нарративних джерел: накази, грамоти, реєстри, ордери, листування, документи приватних архівів, спомини з помітною перевагою джерел особового

походження. І хоча тематично джерельний комплекс матеріалів, оприлюднених у "Київській старовині" стосувався суспільно-політичного та соціально-економічного життя України XVII–XIX ст., вони свідча про позитивні тенденції у розвитку української гуманітарної науки.

Шляхом громадської та науково-літературної діяльності творча українська еліта намагалася утверджувати самобутність українського народу і його культури серед світової та європейської громадськості, бо енциклопедичні видання тогочасної Європи не мали інформації про Україну. І. Франко один з перших заповнив ці сторінки. Зокрема, метою його розвідки "Українсько-руська (малоруська) література" (1898 р.) було подати "...якнайдокладнішу інформацію ширшим слов'янським колам про нинішній стан, доробок і головні напрями малоруського національного розвитку... і показати, чим цей розвиток може бути цікавий для решти слов'ян" [44, с. 74–75].

Це було дуже важливо в умовах, коли робилися спроби довести, що "...ніякої українсько-руської літератури немає, а є тільки жменька фантастів-письменників" [44, с. 76]. Слід наголосити на тому, що саме І. Франко аргументував, що малоруська література не тотожна великоруській, вона є та існуватиме окремо. Як література самобутнього народу, за прикладом І. Котляревського, вона увібрала спочатку європейський дух, "проціджений великоруським цідилком", але невдовзі після наполеонівських війн сама нав'язала прямі і жваві контакти із Західною Європою і стала за формою, мовою і змістом літературою європейською, у ній помітне відлуння тих принципових питань індивідуального і громадського життя, які хвилювали душу тогочасної цивілізованої людини, і вона з власного ґрунту, з народного життя намагалася надати їм оригінальну форму і знайти на них оригінальну відповідь [44, с. 84].

Багатоаспектні праці І. Франка – мислителя, ученого і письменника, дослідника давньої літератури і народної словесності, історії України та її літератури, етнографії, економіки, філософії, що збагатив наукову і духовну скарбницю українознавства. Проаналізовано праці І. Франка, котрі сприяли утвердженню самобутності українського народу і його культури в контексті світової та європейської цивілізації, зумовивши вивчення національної історії в етнічній єдності, тягlostі і самобутності. Система наукових поглядів дослідника сформувалася в процесі вивчення історії українського народу, його культури і духовності від найдавнішого періоду до сучасної йому доби. Досліджено внесок ученого в розвиток етнографічного, філологічного компонентів українознавства; вперше звернено увагу на розвідки І. Франка щодо динаміки кількісних і якісних змін у складі та структурі галицького населення, його соціально-економічного, культурного і духовного життя.

Особливої уваги в утвердженні ідеї самобутності українства, її наукової аргументації заслуговує діяльність Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) у Східній Галичині. Національний рух перед початком Першої світової війни набув тут масовішого характеру, хоча провід був не настільки численним і зводився до декількох сотень осіб, загалом як і у Наддніпрянській Україні, бо у 1903 р. на відкриття пам'ятника І. Котляревському всю українську інтелігенцію вмістили у двох вагонах одного потяга. Ситуація особливо вирізнялася в останній третині XIX ст., коли під тиском Емського указу чимало діячів Наддніпрянської України перебувало у Східній Галичині. На думку С. Єфремова, "...Галичина зробилась вікном для цілої України... до 1906 р., а великою мірою й потім до самого початку світової війни року 1914" [45, с. 342]. Візитною карткою НТШ стала "Історія України-Руси" М. Грушевського, побудована на принципово іншій схемі, аніж нав'язувалася російською історіографією. Однак це є предметом глибокої і окремої розвідки з огляду на важливість змін в українській науці за керівництва та діяльної участі в роботі НТШ фундатора українознавства.

Таким чином, українська гуманітаристика у середині та другій половині XIX ст. зробила важливий і впевнений крок в утвердженні самобутності українства, виокремлення із російського та польського наукового поля, незважаючи на несприятливу політичну та економічну ситуацію у рамках політичних конструкцій двох імперій, що відповідно заслуговує на повагу і шану.

Список використаних джерел

1. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів / Леонід Зашкільняк. – Львів: ПАІС, 2007. – 312 с.
2. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Сірополко С. / Укр. Вільний Ун-т; Друзі т-ва ім. І. Ващенко – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.
3. Гончарук П. Участь кирило-мефодіївців у діяльності Київської Тимчасової комісії для розгляду давніх актів / Гончарук П. // Київська старовина. – 1995. – № 6. – С. 71–76.
4. Грушевський М. "Малоросійські пісні" Михайла Максимовича і їх роль у розвитку українознавства / Грушевський М. // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 5–6. – С. 30–41.
5. Максимович М. История древней русской словесности: Собр. соч. / Максимович М. – К., 1880. – Т. III. – 620 с.
6. Максимович М. Нечто о земле Киевской / Максимович М. // Українець. – 1864. – № 1. – С. 3–15.
7. Бойко Н. Михайло Максимович – навіки з рідним краєм / Бойко Н. – Черкаси: Брама, 2004. – 247 с.
8. Максимович М. У пошуках омріяної України: Вибрані українознавчі твори / Упоряд. і вступ. ст. В. Короткого. – К.: Либідь, 2003. – 359 с.
9. Астахов В. Курс лекцій по русской историографии / Астахов В. И.

- Харьков: Из-во Харьков. ун-та, 1962. – Ч. II. – 324 с. 10. Замлинський В. Микола Костомаров: "Наша Південна Русь має скласти окреме, громадянське ціле..." / Замлинський В., Левенець Ю. // Віче. – 1994. – № 12. – С. 126–138. 11. Костомаров Н. Исторические произведения. Автобиография / Костомаров Н. / Примеч. И. Л. Бутича. – 2-е изд. – К.: Изд-во при КГУ, 1989. – 734 с. 12. Костомаров М. Книга Битія Українського народу / Костомаров М. – Нью-Йорк: Наша Батьківщина, 1967. – С. 50–57. 13. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX ст.) / Левенець Ю. – К.: Стилосо, 2001. – 585 с. 14. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм / Драгоманов М. // Драгоманов М. Вибране ("...Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні") / Упоряд. та автор іст.-біограф. нарису Р. С. Міщук; Прим. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К.: Либідь, 1991. – 683 с. 15. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства / Грушевський М. // Український історик. – 1989. – Т. 26. – Числа 1–3 (101–103). – С. 82–91. 16. Костомаров Н. Черты южнорусской истории // Костомаров М. И. Исторические произведения. Автобиография / Примеч. И. Л. Бутича. – 2-е изд. – К.: Изд-во при КГУ, 1989. – 734 с. 17. Костомаров Н. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей / Костомаров Н. – М.: Мысль, 1991. – 616 с. 18. Костомаров М. Князь Константин Константинович Острозький / Костомаров М. // Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Примеч. И. Л. Бутича. – 2-е изд. – К.: Изд-во при КГУ, 1992. – С. 160–193. 19. Костомаров Н. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей / Костомаров Н. – М.: Мысль, 1991. – 616 с. 20. Костомаров Н. Об отношении русской истории к географии и этнографии / Костомаров Н. // Исторические монографии и исследования Николая Костомарова. – СПб.: Изд. Д.Е. Кожанчикова, 1867. – С. 353–377. 21. Лозко Г. Мова і національна психологія / Лозко Г. // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького / Ред. кол.: Ю. І. Римаренко та ін. – К.: Генеза, 1996. – С. 93–94. 22. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАУ у м. Львові) – Ф. 401. Оп. 1. – Спр. 99. – 224 арк. 23. Національна соромливість. Мовний аспект (Ю. Римаренко) // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького / Ред. кол.: Ю. І. Римаренко та ін. – К.: Генеза, 1996. – С. 769. 24. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства / Грушевський М. // Український історик. – 1989. – Т. 26. – Числа 1–3 (101–103). – С. 82–91. 25. Стеблій Ф. Сподвижник Маркіяна Шашкевича: Яків Головацький – діяч українського національного відродження / Стеблій Ф. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Шашкевичівська комісія, Б-ка Шашкевичівціани. – Львів, 2004. – 93 с. 26. Кордуба М. Розвідки д-ра Раймунда Фридриха Кайндля з етнографії руської / Кордуба М. // Записки НТШ. – 1896. – Т. 11. – С. 1–10. 27. Чернівецький університет. Нарис / Ред. кол.: В. К. Боролук (відп. ред.) та ін. – Львів: Вища школа, Вид-во при Львів. держ. ун-ті, 1975. – 192 с. 28. ЦДАУ у м. Львові. – Ф. 401. – Оп. 1. – Спр. 70. – 352 арк. 29. Там само. – Спр. 109. – 191 арк. 30. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 452. – 37 арк. 31. Коцур А. Українська історична думка та формування центрів українознавства Наддніпрянщини в I-й половині XIX ст. / Коцур А. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – Тернопіль: Вид-во Терноп. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2002. – Вип. I. – С. 159–167. 32. Журба О. Київська археографічна комісія, 1843–1921. Нарис історії та діяльності / Журба О. І. – К., 1993. – 187 с.; Тимошик М. Видавнича діяльність Київської Археографічної комісії / Тимошик М. // Київська старовина – 2002 – № 5 – С. 80–87. 33. Пронштейн А. Вопросы теории и методики исторического исследования: Учеб. пособ. для вузов по спец. "История" / Пронштейн А., Данилевский И. – М.: Высшая школа, 1986. – 207 с. 34. Крип'якевич І. Українська історіографія XVI–XVIII в. / Крип'якевич І. – Львів: Наклад Філософічної громади, 1923. – 150 с. 35. Тимошик М. Видавнича діяльність Київської археографічної комісії / Тимошик М. // Київська старовина. – 2002. – № 5 – С. 80–87. 36. Гуров С. О житиях святых как историческом источнике. История мысли. Историография / Гуров С. И. – М., 2002. 37. ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 442. – 315 арк. 38. Наріжний С. Историчне Товариство Нестора Літописця в Києві / Наріжний С. // Український історик. – 1975. – № 1–2. – С. 29–44. 39. Наріжний С. Одеське товариство історії й старовини. Видання українського історико-філологічного товариства в Празі / Наріжний С. – Прага, 1941. – 22 с.; Сірополко С. Історія освіти в Україні / Сірополко С. – К., 2001. – С. 270. 40. Оглоблин О. Володимир Антонович та його історична школа // Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали / Оглоблин О. / Укр. іст. т-во, Укр. вільна академія наук у США, Історична секція; Ред. Л. Винар. – Нью-Йорк–Київ–Торонто, 1995. – 419 с. 41. Гермайзе О. Б. Антонович в українській історіографії / Гермайзе О. В. // Україна. – 1928. – Ч. 5. – С. 17–24. 42. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення / Дорошенко Д. // Українознавство: Хрестоматія – посібник: У 2 кн. / Упоряд. В. С. Крисаченко. – К.: Либідь, 1997. – Кн. 2. – С. 286–309. 43. Оглоблин О. Володимир Антонович та його історична школа // Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали / Укр. іст. т-во, Укр. вільна академія наук у США, Історична секція; Ред. Л. Винар. – Нью-Йорк–Київ–Торонто, 1995. – 419 с. 44. Франко І. Українсько-руська (малоруська) література / Франко І. // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 74–75. 45. Єфремов С. Історія українського письменства / Єфремов С. – К.: Феміна, 1995. – 685 с.

Оксана Гомотюк

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НАУЧНЫХ СТУДИЙ УКРАИНСКОГО НАРОДА В УСЛОВИЯХ ИМПЕРСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ (XIX ВЕК)

В статье проанализированы взгляды украинских ученых на формирование целостного синтетического знания об Украине и украинцах, выделены ведущие тенденции и наиболее характерные особенности периода середины и второй половины XIX ст. в обосновании идеи самостоятельности украинского народа, самобытности его языка, истории и культуры, который связан с деятельностью университетских центров и научных обществ.

Ключевые слова: научные основы, научные центры, научные общества, интегрированность, самобытность.

Oksana Homotuk

BASIC DIRECTIONS OF SCIENTIFIC STUDIOS OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN THE CONDITIONS OF IMPERIAL POLITICAL CONSTRUCTIONS (XIX CENTURY)

The considerable part of article is the analysis of conceptionable researches of Ukrainian history, culture and ethnography founders who favoured to the scientific substantiations of knowledges about Ukraine and about Ukrainians as distinctive, separate, independent and united nation. The contribution of the leading Ukrainian ethnographers is looked into forming the paradigm of Ukrainian ethnographical option and the role of the scientific centres and institutions are retraced and their printed parts on the territory of Ukraine.

Key words: university's centres, science associations, scientific grounds, integrant, distinctive, separate, independent.

УДК 94 (477)

Олег Пилипишин

ФОРМУВАННЯ ЮЛІАНА РОМАНЧУКА ЯК ОСОБИСТОСТІ, КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЬОГО ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА У 60–80-Х РР. XIX СТ.

У статті проаналізовано формування Юліана Романчука як особистості, культурно-просвітнього та громадсько-політичного діяча у 60–80-х рр. XIX ст.

Ключові слова: Юліан Романчук, громадсько-політичний діяч, культурно-просвітній діяч, Східна Галичина, Галицький сейм.

Актуальність досліджуваної проблеми характеризується тим, що в українській історичній науці до сьогодні постать Юліана Романчука вивчена доволі фрагментарно.

Новизна статті полягає у тому, що автором зроблено спробу цілісного аналізу постаті відомого українського громадсько-політичного та культурно-просвітнього діяча.

Об'єктом дослідження виступають соціально-політичні, громадські та культурно-просвітні чинники, поширені у Східній Галичині того часу.

Предметом дослідження – формування Юліана Романчука як громадсько-політичного та культурно-просвітнього діяча.

Мета статті – дослідити формування Юліана Романчука як особистості, громадсько-політичного та культурно-просвітнього діяча.

Завдання дослідження ґрунтуються на тому, щоб охарактеризувати процес формування і становлення Ю. Романчука, дослідити громадсько-політичне зростання і вплив тих чинників, що сприяли цьому процесу, проаналізувати його внесок у політичне та культурно-просвітній рух Східної Галичини.

Історіографія досліджуваної проблеми на сьогодні характеризується окремими публікаціями, що стосуються як народовецького руху у Східній Галичині, так і окремо постаті Юліана Романчука. Ще за життя Ю. Романчука з'явилися перші публікації про нього. Зокрема, розкрито його діяльність